

МЕТАФОРИЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНСЬКІЙ АРХІТЕКТУРНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

В статті розглядається спосіб творення українських архітектурних термінів шляхом метафоричного перенесення. На основі подібності позначуваних предметів за формою, функціями та структурою в архітектурній термінології виділено основні види метафоричних перенесень: антропоморфні, зооморфні та побутові метафори.

Ключові слова: *метафоричне перенесення, метафора, українська мова, архітектурна термінологія.*

The article deals with the means of formation of Ukrainian architectonic terms by the use of metaphorical transfer. On the base of resemblance of the subjects by their form, their functions and their structure the principal kinds of metaphorical transfers: anthropomorphous, zoomorphous and house hold metaphors are distinguished in the architectural terminologie.

Key-words: *metaphorical transfer, metaphor, Ukrainian language, architectural terminologie.*

Розмежування в слові прямого та переносного, символічного значень, різноманітних відтінків становить не тільки теоретичний інтерес, а й практичний. Так, метафоричне переосмислення загальноновживаної лексики, що дає нові назви об'єктам реальної дійсності, лежить не тільки в основі творення синонімії, полісемії, а й розвитку термінологічних систем. На думку Г. О. Краковецької, „ процес термінотворення шляхом метафоризації цікавий тим, що дає можливість проникнути в глибини людської свідомості і поповнити наші відомості про рівень розвитку науки в час створення терміна, а також уявлення про термінований об'єкт у період його найменування” [1: 12].

Як багатоаспектне явище метафора є предметом вивчення філософії, логіки, психології, а також „моделюючих” дисциплін, зокрема у дослідженнях штучного інтелекту. Як специфічне мовне явище метафора завжди була в центрі уваги вітчизняних мовознавців. Тривалий час лінгвісти розглядали метафору перш за все як троп, спосіб творення образно-поетичної картини світу. Починаючи з 60-х років ХХ ст., на проблему метафори звернули увагу фахівці з семантики, у дослідженнях яких було визначено місце і роль метафори в процесах номінації. У численних лінгвістичних працях, присвячених проблемам семантики, було доведено, що „ саме метафора є одним з найбільш продуктивних способів смислотворення... Але особливу активність цей спосіб творення нових значень на базі вже існуючих і поіменованих виявляє у поповненні лексикону – як звичайно-побутового, так і науково-термінологічного” [2: 3 – 4].

У вітчизняному мовознавстві питання метафоризації та її ролі у створенні мовної картини світу досліджувалося багатьма вченими, зокрема В. М. Телія, Л. О. Симоненко, О. О. Тараненко та іншими. Є праці, в яких метафоризація розглядається як спосіб формування термінів різних науково-професійних сфер, зокрема медичної термінології (Г. О. Краковецька), математичної термінології (А. М. Крейтор), термінології мікроелектроніки (Е. А. Лапиня).

Найменш вивченим, на нашу думку, є питання формування архітектурної термінології шляхом метафоризації загальноповживаної лексики.

Семантична деривація, що передбачає переосмислення слів, використання наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції найменування, активно поповнює склад української архітектурної термінології. Тому на часі актуальним є висвітлення процесу метафоризації як способу творення архітектурних термінів.

Лінгвісти визначають метафору як семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця ... і ширше – метафора – це імпліцитна

аналогія уявного з наявним, менш відомого з відомішим [3: 307]. З точки зору когнітивної лінгвістики, метафора інтерпретується як бачення одного об'єкта крізь інший і в цьому сенсі є засобом репрезентації знання у мовній формі. Інакше кажучи, „ у процесі пізнання складні мисленнєві простори, що не спостерігаються безпосередньо, співвідносяться через метафору із більш простими мисленнєвими просторами, які конкретно спостерігаються” [4: 55].

На думку В. М. Телія, „ метафора є моделлю, яка виконує у мові ту саму функцію, що і словоутворююча модель, але тільки більш складну і до того ж діючу „ приховано” і нестандартно” [5: 175].

Проблема співвідношення „ метафора і термін” у своєму розвитку пройшла кілька етапів: для першого етапу характерним є твердження про неможливість вивчення експресивно нейтрального терміна і конотативної метафори в загальному аспекті; другий етап базується на тезі про можливість застосування метафори в науковому тексті, але її небажаності. Багато сучасних досліджень проводиться в аспекті підтвердження припущень про те, що процес термінологізації за своєю природою є метафоричним. Так, в архітектурній галузі спостерігається широке вживання як термінологічної лексики, так і загальноновживаної, яка ґрунтується на образному, алегоричному, метафоричному іменуванні явищ архітектури.

Вчені виділяють три етапи у формуванні терміна та пов'язаного з ним поняття шляхом метафоризації [6: 135-136]. На першому етапі відбувається вичленування об'єкта дослідження за деякими ознаками, які складають перше уявлення про цей об'єкт. Ці ознаки визначають вибір слова із загальноновживаної лексики або терміна з іншої галузі науково-професійних знань. Наприклад, на першому етапі формування архітектурного терміна *крок колон* спільною ознакою виявилось саме „ певна відстань або величина за спрямованого руху”. Тому термін *крок колон* отримав дефініцію „ відстань між модульними осями перпендикулярно несучим конструкціям покриття або перекриття (крок може бути 6 або 12 м)”.

Другий етап термінотворення – етап концептуалізації, який полягає у подальшому формуванні поняття об'єкта дослідження під впливом повного значення загальноживаного слова. Останній етап – етап закріплення обраної одиниці номінації за новим поняттям, у результаті чого одиниця набуває „самостійності” і стає терміном.

Уявлення про людину та її професійну діяльність, втілені в метафорах, часто виявляються точнішими, ніж термінологічно однозначні словникові одиниці. Метафори здатні відобразити внутрішню природу явища, що вивчається, виявити його додаткові властивості; вони семантично інформативніші, оскільки спираються на образи, в яких зашифрована культурна символіка.

В термінології архітектури терміни-метафори не є одиничними. Висока продуктивність даного типу словотворення визначається перш за все „ природою людського мислення – здатністю узагальнювати у слові явища навколишнього світу, систематизувати у мові об'єкти позамовної дійсності” [7: 82].

Найчисленніші метафори в українській архітектурній термінології умовно можна об'єднати в такі тематичні групи:

- 1) антропоморфні метафори;
- 2) зооморфні метафори;
- 3) побутові метафори.

Антропоморфні терміни-метафори архітектурної термінології утворені на основі різних аналогій, серед яких біологічні характеристики людини найчисленніші, а саме: *бровка, вуса (вусик), вушко, запліччя, зубці (зуби), нога, плече, п'ята, ребро, ручка, щока* тощо. Дані терміни-метафори як перенесення назви на підставі подібності функцій або структури семантично ґрунтуються на ментальній процедурі порівняння. Наприклад, в сучасній українській мові слово *ребро* має кілька значень: 1. Дугоподібний скелетний утвір людини і хребетних тварин від хребта до грудної кістки. 2. Частина кістяка якої-небудь споруди або предмета, яка щось підтримує. 3. Місце, лінія перетину двох

площин. Вихідне значення слова – „ орган людини, тварини, який щось підтримує чи скріплює” лягло в основу архітектурного терміна, що означає частину кістяка якоїсь споруди.

Високою продуктивністю характеризуються назви тварин, птахів та назви, що пов'язані з їх існуванням. Зооморфна метафора, утворена перенесенням назв з одного предмета на інший за зовнішньою подібністю, є одним із найпродуктивніших типів творення термінів архітектурної сфери, оскільки „ рівень наукового пізнання на перших стадіях розвитку науки був таким, що головним чинником, який визначав термінотворення, була не відповідність між поняттями і словами, а лише деякі аналогії” [8: 124]. Групу зооморфних метафор становлять слова типу *бики, бичаче око, ведмідь, ворон, воронячий дзьоб, вовчий зуб, голубки, гребінь, жучки, кабанчик, качка, коза, ластівчин хвіст* тощо. Наприклад, у загальноживаній мові биками називають велику свійську рогату тварину. За зовнішньою подібністю, що насамперед пов'язано з масивністю тварин, в архітектурній термінології цим словом називають масивні проміжні бетонні або кам'яні опори, на яких тримається міст.

На основі різних найменувань предметів побуту утворилися терміні-метафори шляхом перенесення найменувань з одного предмета на інший за схожістю функцій, зовнішньою подібністю об'єктів, а також за схожістю місця розташування. Дану групу метафор становлять слова на позначення різновидів одягу, головних уборів та їх частин: *браслет, каблучок, козинок, косинка, манжет, пояс, сережки, шуба* тощо; предмети домашнього вжитку: *котел, чашка, сифон* тощо; назви продуктів харчування: *ананасна грань, голубець, динька, зерна, кабак* тощо; предмети різного призначення: *барабан, важок, візочки, вінички, вінок, полотно* та ін. Названі слова загальномовної лексики належать до так званої предметної лексики, для одиниць якої характерна прозора внутрішня форма, що вказує на основні ознаки відповідних денотатів.

Окрему групу термінів архітектури становлять метафори – віддієслівні іменники: *прошивання (розшивання), старіння, рухливість* тощо. Наприклад, у

загальноживаній мові слово *розшивання* означає „ розпорювання по шву чого-небудь зшитого” або „ оздоблення вишивкою”, в архітектурній терміносистемі – це „ вирівнювання швів, місць скріплень, з’єднань”.

Деякі архітектурні терміни утворені шляхом перенесення назв, що ґрунтуються на відношенні „ дія – предмет, який використовується при здійсненні цієї дії”. Ілюстрацією цього явища є , наприклад, загальноживані слова: *відвід* – дія за значенням відводити, і *відвід* – відгалуження чого-небудь (труби, кабелю і т. ін.) тощо. Відношення „предмет – дія”, „ предмет – місце дії” лежать, наприклад, в основі творення термінів: *будова* – наземна споруда для житла, господарських потреб, і *будова* – дія за значенням „будувати”.

Серед метафоричних словосполучень, що термінологічно вживаються в архітектурній термінології, наявний цілий ряд таких, у яких один з компонентів називає певну реалію архітектури : *глухі вікна, самонесучі стіни, стрічкові фундаменти, п’ята склепіння, вушко наличника* тощо. Частина метафоричних термінологічних одиниць, що вживаються в архітектурній термінології, взагалі не містить у своїй структурі слова із сфери архітектурних реалій. Наприклад, терміни *бобровий хвіст, температурні шви* тощо.

У процесі дослідження механізму творення метафор архітектурної термінології були виділені моделі метафоричного перенесення: 1) іменник (N): *барабан, важок, журавель* та ін.; 2) іменник + іменник (N + N): *вінок капел, вушко наличника, крок колон, п’ята склепіння* та ін.; 3) прикметник + іменник (Adj + N): *баранячі роги, верблюдячий горб, сліпе вікно, бичаче око* та ін.

Отже, метафора – це когнітивний процес, без якого було б неможливе отримання нового знання. Образні засоби вираження частіше використовуються тоді, коли відбувається пошук пояснення того або іншого явища, для вираження якого ще не вироблені типові мовні засоби. Метафоричне переосмислення є складним мовним процесом, в результаті якого відбуваються зміни у словниковому складі мови. Процеси метафоричного перенайменування сприяють не тільки поповненню словникового складу архітектурної лексики, але й деяким внутрішньомовним процесам, зокрема,

переміщенню слів із загальноповживаної лексики у терміносистему сфери архітектури.

Основними видами перенесення при метафоричному словотворенні архітектурних термінів є аналогія з різними видами тварин та птахів, проекція ознак, функцій предметів побуту, біологічних характеристик людини на типи споруд, їхні форми і деталі, орнаментальні композиції та мотиви тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Краковецкая Г. А. Метафоризация как средство формирования медицинской терминологии (На материале древнегреческого, латинского, русского и украинского языков): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Киев, 1979. – 24 с.
2. Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – 175 с.
3. Тараненко О. О. Метафора // Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000. – 752 с.
4. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М., 1996. – 245 с.
5. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 173 – 204.
6. Лапиня Е. А. Метафора в терминологии микроэлектроники // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – С. 134 – 145.
7. Черникова Н. В. Метафора и метонимия в аспекте современной неологии // Филологические науки. – 2001. - №1. – С. 82 – 90.
8. Крейтор А. М. Лексико-семантический способ творения украинских математических терминов// Проблемы словообразования русских и украинских языков. – Киев; Донецк, 1976. – С. 123 – 132.